

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA

– A LIBERÁLIS FÜGGETLENSÉGI 48-AS POLITIKA LEHETŐSÉGEI
A XIX-XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN –

Szendrei Ákos

Témavezető: Dr. Veliky János

DEBRECENI EGYETEM
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2009.

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Az értekezés elsődleges célkitűzése az előző századforduló jelentős ellenzéki politikusának Justh Gyula pályaképének a megrajzolása volt. Annak ellenére, hogy a politikus több mint három évtizeden keresztül a függetlenségi 48-as ellenzék egyik vezetőjeként tevékenykedett, s így a korszak megkerülhetetlen formálóinak és kritikusainak sorába tartozik, részletes tudományos életrajzának megírására nem került sor.

A szűken értelmezett történeti biográfia mellett Justh pályáivének áttekintése a személyes nézőpontok és állásfoglalások, ill. a párt vezetésében folytatott viták elemzésével alkalmas a függetlenségi ellenzék (Negyvennyolcas Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as Párt) általános történetének vizsgálatára, valamint a függetlenségi politikai gondolkodás lehetőségeinek megragadására is. Munkásságának bemutatása hozzájárul a függetlenségi ellenzék belső ellentmondásainak, eszmei torzulásainak és a függetlenségi politikai útkeresés zsákutcáinak vagy esetleges kitörési pontjainak a vizsgálatához. Ezek mellett az értekezés során szükségessé vált a politikai pálya eszmei, ideológiai áttekintése és általános kontextusba helyezése is. Az értekezés Justh életművének elhelyezésére tesz kísérletet, a rendszerkritika és/vagy a rendszeralternatíva politikai útvesztőiben.

II. A feldolgozás módszerei, forrásai és szerkezete

Justh Gyula életrajzának megírásakor a történeti biográfia hagyományos és modern – helyenként mikrotörténeti – vizsgálatának lehetőségeit egyaránt alkalmaztam. Az elemzés során többségükben új, eddig feldolgozásra nem került forrásokat vontam be, valamint a korábban is ismert források egy részénél további következtetések levonására törekedtem. Az új források a hagyományos politikatörténeti és eszmetörténeti vizsgálódás mellett lehetővé tették a társadalom-, család- és életmódtörténeti kérdések tárgyalását is. A felhasznált források nagy része a MOL anyagában található. A család 1526 előtti történetének vizsgálatához a *Mohács Előtti Gyűjtemény Diplomatikai Levéltár*, a *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*, valamint a Justh család 1274-1525 közötti levéltárából szerkesztett forrásgyűjtemény anyagait, a XVI-XIX. század közötti történethez pedig a *Magyar Kancellária*, ill. a *Király Személye Körüli Minisztérium Királyi Könyveit* (Libri Regii) használtam fel. A XIX-XX. századi forrásanyag tekintetében a legfontosabbak a *Justh Gyula hagyatéka* és a *Justh család levéltára* címet viselő mikrofilmtekercsek, ezeken túl, pedig az *Országgyűlési Levéltár képviselői*, ill. *elnöki iratainak*, valamint a *Minisztertanácsi jegyzőkönyveknek* és a *Belügyminisztériumi iratoknak* egyes részei. A Justh felszólalásait, beadványait tartalmazó *Képviselőházi Naplók* és *Irományok* ugyancsak szükségesek a

forrásanyag feldolgozásához. A népgyűlési beszédeit összegyűjtő forrásközlések közül a legnagyobb jelentőségű a *Justh Gyula beszédei az általános és titkos választójoggal kapcsolatban 1911-1913* című kiadvány. A kutatás szempontjából jelentős anyagot képeznek a *Makó város képviselő testületének jegyzőkönyvei 1872-1944* című iratok is, amelyek a Csongrád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltárában és az Országos Levéltárban egyaránt fellelhetők. A kortárs politikusok közül Kossuth Ferenc és Károlyi Mihály levelezésének áttekintése szintén fontos adalékokat tartalmaz a témával kapcsolatban. Justh Gyula levelezésének fontos kiegészítői az *OSZK Kézirattár Levelestár* és *Analekta* gyűjteményének egyes elemei is.

A Justh Gyula politikai pályáját tárgyaló dolgozatom szerkezetileg öt nagyobb fejezetre bomlik. Az első fejezet a téma feldolgozásának módszertani kérdéseit tárgyalja, majd bemutatja a dolgozat során felhasznált források csoportjait, ill. Justh pályájának és a függetlenségi ellenzék történetének historiográfiai vizsgálatát végzi el. A második fejezet a Justh család genealógiáját, Justh Gyula szocializációs környezetét és társadalmi helyzetét mutatja be. Az értekezés harmadik – s egyben legterjedelmesebb – egysége a politikai pálya egyes szakaszait vizsgálja kronológikus rendszerben. A negyedik fejezet az időrendi vizsgálat során érintett, de ott részletesen nem elemzett, Justh pályáját is átszövő és meghatározó korszakos jelentőségű eszmetörténeti, vagy tematikus kérdéseket tárgyalja. Az ötödik fejezet Justh pályájának kortársi értékelésével, azok magyarázatával, másrészt a politikai pályakép önálló történeti összegzésével zárja az elemzést.

III. Az értekezés eredményeinek felsorolása

Justh Gyula politikai pályaképének megrajzolásakor nem lehet eltekinteni a középkor vége óta Magyarországon élő Justh család történetének áttekintésétől. A Justh család korai történetét a család középkori levéltári anyagát közreadó és jegyzetekkel ellátó Borsa Iván munkája mellett csak Mályusz Elemér és Wertner Mór egy-egy írása érintette. Az értekezés II. fejezetének első része a család XV-XIX. század közötti történetét vázolja fel, önálló forrásfeldolgozás eredményeként. A XIX. század közepén a család egy része a felvidéki Turóc vármegyéből az Alföld délkeleti szegletébe költözött és Békés, Arad, ill. Csanád vármegyében telepedett le. A család mindkét ága a regionális szerepen túl az országos politikában is a meghatározó famíliák között kapott helyet, s a XIX. század második felében a Justh család több tagja szerzett főispáni pozíciót, vagy országgyűlési képviselői mandátumot.

A II. fejezet további részeiben Justh Gyula származásának, neveltetésének, társadalmi és kulturális környezetének ill. státusának vizsgálatára tértem ki. A vizsgálat eredményeként azt a következtetést vontam le, hogy a kezdetben többnyire jómódú úri középbirtokos, dzsentri életformát (2500 holdas nagybirtok, kastély, párbajozás, vármegyei hivatalvállalás, stb.) folytató

politikus, a XIX. század végére társadalmi státusát, értékrendjét és szokásait tekintve polgári jellemzőket (jogi tanulmányok, piacközpontú birtok irányítás, részvényvásárlás, bankbetétek, belvárosi palotalakás bérlése, stb.) is felvett, és társadalmi státusa az úri és a polgári életforma keveredésével írható le. Ez a társadalmi vagy életmódbeli változás a politikai célkitűzések átalakulásával, kiszélesedésével párhuzamosan ment végbe és annak kísérőjelenségeként is értelmezhető. Mindazonáltal ez a jelenség nem csak Justh személyes pályájának az eleme, hanem a korszak egyik meghatározó társadalomtörténeti folyamata is, amelynek során életmódjában egyes, többdimenziójú társadalmi rétegek alakulnak ki.

Az értekezés politikatörténeti fejezetének (III. fejezet) első részeként Justh Gyula pályájának választástörténeti áttekintését végeztem el. A vizsgálat során tíz 1881-1910 között lefolyt választás elemzése történt meg, amelynek országos és helyi összefüggéseire egyaránt kitértem. Makó, mint állandó választási körzet és Justh Gyula neve a dualizmuskori képviseléválasztások során elválaszthatatlanul összeforrott. A vizsgálat egyik eredményének tekinthetjük azt a megállapítást, miszerint a XIX. század utolsó harmadában végbe ment Makó választástörténeti szerepének felerősödése, amely elválaszthatatlanul összefüggött Justh Gyula politikai karrierjének alakulásával.

Önálló alfejezet tárgyalja Justh képviselőházi szereplésének első két évtizedét. Justh Gyula politikai pályájának és tevékenységének meghatározó helyszíne a magyar képviselőház volt. A hosszú képviselőházi szereplés – az első mandátumszerzés s a nagy válság kezdete – 1884 és 1903 közé eső éveit elsősorban kronológiai sorrendben tárgyalom. Részletesen elemzem felszólalásait, amelyek a helyi, választói érdekképviselet (gátépítés, iskolaépítés, telepítvényes községek állami alkalmazottainak javadalmazása, stb.) mellett az országos politikai viszonyokat is elemezték ill. alakították. Politikai állásfoglalásai az általános függetlenségi, közjogi célkitűzések mellett (önálló hadügy és pénzügy, gazdasági kiegyezés, stb.) kezdettől fogva tartalmazták a modern polgári állam (sajtószabadság, képviselői összeférhetetlenség, állam és egyház szétválasztása, polgári házasság, stb.) és a széles társadalmi érdekvédelem (választójog bővítés, majd általános választójog, stb.) programját is. A dolgozat rávilágít arra, hogy Justh Gyula és Tisza István 1910 körül végletekig elmérgesedő politikai vitája az 1880-as évek végén vette kezdetét. A képviselői pálya vizsgálata kitér Justh függetlenségi párton belül, ill. az országos politikai életben érzékelhető pozícióemelkedésre is. Az Irányi Dániel követői közé tartozó és 1884-ben mandátumot szerző képviselő karrierjének különböző állomásai tárulnak elénk. A függetlenségi ellenzék belső átalakulása és generációváltása kapcsán Justh Gyula az 1890-es évekre a parlamenti 48-as frakció fontos tényezőjévé vált, és 1891-ben a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt alelnökévé választották, majd 1893-1895 között pártelnökként tevékenykedett. Kossuth Ferenc hazatérése és pártelnökké választása után, ill. évekkal később Apponyi Albert Nemzeti Pártjának közeledését, majd csatlakozását követően Justh a függetlenségi párt liberális

szárnyának vezetője maradt. Személyes politikai pályájának is fontos cezúráját jelentették a századforduló utáni évek: az 1880-as évek és az új évszázad első éveinek közötti két évtized a politikai pályája felfutásának és a népszerűség megszerzésének az időszakát jelentette. A XX. század elejére megteremtődött annak a lehetősége, hogy az addigra jelentős karriert elért ellenzéki politikus mind pártjában, mind pedig a képviselőházban megkerülhetetlen tényezővé váljon.

A politikatörténeti elemzésen belül sor kerül Justh 1905/1906-os válság alatti tevékenységének vizsgálatára is, amelynek eredményeként megtudhatjuk, hogy a politikus több alkalommal döntően befolyásolta a politikai eseményeket (pl. az ellenzéki koalíció létrejöttékor, a megyei ellenállás képviselőházi kihirdetésével és megszervezésével, stb.). Elkerülhetetlen volt a politikai szembekerülése a kormányoldal meghatározó politikusaival – részben a létszám fel-emelését szorgalmazó Fejérváry miniszterrel –, ill. még inkább a 67-esek „erős emberének” számító és az ellenzéki politikai lehetőségeket korlátozni kívánó Tisza Istvánnal. Az 1905-ös választásokon elért ellenzéki győzelem következtében történik meg Justh képviselőházi elnökké választása. Az eddig még nem vizsgált elnökség időszaka a pályájának fontos periódusa, ugyanakkor politikailag a mozgásterének szűküléséhez vezetett, amelynek köszönhetően választójogi elképzelései háttérbe szorultak. Justh Gyula személyisége, politikai kvalitása házelnökként csak részben nyilvánulhatott meg és 1905-1908 között a korábban a Függetlenségi és 48-as Párt elkülönülő csoportjain belül érzékelhetően kialakult parlamenti vezér feladatát sem láthatta el maradéktalanul. Justh 1905/06-os házelnöksége során a mély politikai válságra visszavezethetően nem klasszikus elnöki szerepet töltött be, amely mindenekelőtt a sajátos belpolitikai helyzetre vezethető vissza, s tevékenységének fő célja az ellenzéki koalíció hatalomba segítése volt. Az 1906-os választást követően ismételten Justh lett a képviselőház elnöke. Az 1906-1909 közötti elnöki tevékenységének vizsgálatakor a házszabályok alkalmazásának, az ügymenet irányításának, a közvetlen politikai állásfoglalásoknak és a horvát obstrukciónak az elemzése jelentik a legfőbb tematikai csomópontokat. Ezek mellett a napi politikai vitákban 1908 teléig csak ritkán vett részt, de hatottak rá a kisebb függetlenségi csoportok, Szappanos István, Nagy György, de különösen az általános választójogot követelő Eötvös Károly önálló útra térése. A koalíción és a függetlenségi párton belüli ellentétek, politikai csoportképződési jelenségek az 1909-es év során már Justh Gyula személyét is közvetlenül érintették. Justh a bankválság során kezdetben a függetlenségi koalíción belüli pozícióját erősítő politikusként lépett fel, majd egyre markánsabban kiállt az önálló bank elvei mellett, amely végül 1909 novemberében a párt kettészakadásához vezetett (Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párt, Függetlenségi és 48-as Párt).

Az ellenzéki koalíció kormányzásának végén Justh párton belüli szerepének emelkedését követhetjük nyomon, s ő lett az aktuális kibontakozás egyik lehetséges kulcsfigurája is. Az

1909/1910 között kialakult több mint egy éves válság során, politikai eszmecserékkel és kibontakozási tervekkel összefüggésben három alkalommal vett részt királyi audiencián (1909. január 26, Bécs; 1909. május 6., Budapest; 1909. december 30, Bécs) és neve felmerült miniszteri tárcákkal kapcsolatban is. Justh célkitűzései között szerepelt az önálló nemzeti bank és a katonai önállóság megteremtése, ill. az általános választójog kérdése. Az 1909 tavaszától tervezett, Justh vezette függetlenségiakat is magában foglaló átmeneti kabinet konkrét feladata a költségvetés biztosítására, az általános választójog bevezetésére és az ezen alapuló választások megtartására terjedt volna ki. Justh Gyula azonban az előzetes megállapodásban kijelentette, hogy ő még nem tartja kielégítőnek a korona önálló bankot illető biztosítékait, és azt feltétlenül kötni kívánta az új általános választójog útján létrejövő népparlament többségének állásfoglalásához. Az év végére azonban egyértelmű lett, hogy az uralkodó a parlamenten kívüli 67 erők hatalomra jutásában, majd megerősödésében (Nemzeti Társaskör, Nemzeti Munkapárt) volt érdekelt, és 1910. januárjában Khuen-Hederváry Károlyt nevezte ki miniszterelnökké.

Justh kormányalakítási vagy tárcavállalási kudarca, az új programalkotás irányába terelte a függetlenségi baloldal politikai tevékenységét, amelynek középpontjában egyre inkább az általános választójog kérdése állt. A választójogi program, összefüggésben a párt tömegtámogatásának kiépítésével, már a koalíciós kormányzás utolsó szakaszában megjelent a függetlenségi politika alternatívakeresésében. 1910 tavaszán a Justh-párt politikai kényszerpályára kerülve nem csak a hatalmon lévő 67-es csoportokkal került szembe, hanem a rendszert elvileg kritizáló korábbi parlamenti szövetségeseivel is. A problémára tágabban tekintve, a Justh-párt tulajdonképpen szembetalálta magát a parlamenten belüli – hatalmi pozícióban és ellenzékben lévő – politikai erők döntő többségével. A képviselőházon belüli politikai lehetőségek beszűkülését érzékelve a Függetlenségi és 48-as (Justh-) Párt egyetlen kitörési pontja a társadalmi és politikai kapcsolatok szélesebbre tárása volt, így a párt az 1910-es nyári választásra készülve népgyűlések szervezésébe fogott. Támogatóinak körét elsősorban a birtokos parasztság, a kispolgárság, az értelmiség soraiban és a munkásság felső rétegében kívánta kiszélesíteni. Az 1910-es kampány során létrejött a választójog-bővítés híveinek laza együttműködése. A különböző politikai csoportok és pártok többször egymástól függetlenül, a kormányzati hatalommal szemben fogalmazták meg reformszándékukat, a közös érdekek pedig célszerűvé tették a soraikban kialakítandó politikai szövetségkeresést. A parlamenten belüli (Függetlenségi és 48-as Párt, Bánffy Dezső csoportja, ill. Vázsonyi Vilmos csoportja) és a parlamenten kívüli (MSZDP, polgári radikálisok, agrárpártok, stb.) erőket egyaránt tömörítő Választójogi Országos Szövetség 1910. április 21-én alakult meg. Az 1910-es választási kudarc közvetlenül Justh politikai megtorpanását idézte elő, majd a követelések alapvető átgondolására adott okot. A pártvezér álláspontja a dualista rendszer szükséges függetlenségi reformját és a választójog kiszélesítését eddig is tartalmazta, ezek után viszont minden átalakulás alapját, s a korszak messzemenően legfontosabb politikai kérdé-

sét a választójog kiszélesítésében látta. A választójog pártprogramon belüli előtérbe kerülése megteremtette a Justh-párt szerkezeti-strukturális átalakulásának és széleskörű szövetségi politikájának előfeltételeit. A Justh-párt hagyományos képviselőházi tevékenységével párhuzamosan a parlamenten kívüli, demokratikus jogok követelésére épülő szerepe felerősödött. A két párt pillanatnyi és középtávú politikai elvárásai összeegyeztethetőek voltak. Justh tisztában volt az általános választójog kérdésének óriási jelentőségével, amely túlmutatva a szavazati jog kiszélesítésének a programján, a demokratizálódási folyamat megalapozásaként is értelmezhető. A Justh-párt és a szociáldemokraták (később a polgári radikálisokkal kiegészült) együttműködésének valódi jelentősége abban érzékelhető, hogy az eltérő alapról kiinduló politikai csoportosulások egyszerre ismerték fel a közös fellépésben rejlő lehetőségeket, s ez a politikai erők szempontjából kitörést jelentett a korábbi szűk, behatárolt keretek közül. Az összehangolt választójogi tevékenység pedig kiszélesítette a reális politikai elvárásokat, új általános politikai célok körvonalait vetette fel, a választójogi mozgalom számára felvillantotta, megalapozta a pártpaletta különböző alapállású tényezőinek azonos politikai alternatívát jelentő táborban, a progresszió táborában történő egyesítését. Justh képviselőházi tevékenysége ebben az időszakban elválaszthatatlan volt a szervezett népgyűlési politizálás programjától, s a parlamenti katonapolitikai törekvések elleni fellépését tömeggyűléseken is népszerűsítette, valamint összekapcsolta a demokratikus jogok kérdésével. Az 1912 júniusában Tisza István házelnök által véghezvitt házszabály szigorítás következtében kijelenthetjük, a politikai alaphelyzet, a politizálás lehetőségei döntően átalakultak, a parlamenten belüli hagyományos ellenzéki politizálás lehetősége megrekedt. Ezzel párhuzamosan Justh egészsége megromlott és politikai aktivitása lényegesen visszaesett.

A népgyűlési politizálás ellehetetlenülése, a parlamenti házszabályok szigorítása, valamint a Kossuth Ferenc és Justh Gyula betegségével leszűkülő politikai cselekvési lehetőségek elősegítették a képviselőházi ellenzék átalakulását, a függetlenségi pártok egyesülésének napirendre kerülését. Az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt végül 1913. június 14-én az Irányi-féle program alapján – azonban a Justh-pártban és a Károlyi csoportban korábban megerősödött németellenes külpolitikai álláspont felülkerekedése nélkül – Károlyi Mihály ügyvezető elnökségével, Apponyi, Kossuth és Justh társelnökségével jött létre. Miután a világháború első évét követően a függetlenségi balszárny ellenzéki pozíciójából fakadóan nem tudta befolyásolni a Monarchia külpolitikáját, annak gondolatát pedig eleve elvetette, hogy a nemzetet a háborúval és így a kormánnyal szembehelyezkedő tetteles állásfoglalásra hívják fel, aktuálisan a háborús kormányzat nyílt bírálata, középtávon pedig a megegyezéssel béke melletti kiállás maradt az egyetlen járható út számukra. Az olasz front (1915. május 23.) kialakulásakor Batthyány, Holló, Lovászy, Beck, Károlyi és Justh az erőviszonyok reális felméréseivel elkerülhetetlennek látták a központi hatalmak háborúvesztését, sőt azt is felismerték, hogy a fejlemények Magyarországra

területi integritását is komolyan veszélyeztetik. Az 1916. június 17-én megalakult Függetlenségi és 48-as Párt elnöke – Justh javaslatára – Károlyi Mihály, alelnöke Batthyány Tivadar lett. Az újonnan létrejött párt a vezetők elképzelése szerint alapja kívánt lenni egy széles demokratikus blokknak, amelyhez a csatlakozás nyitva állt más politikai szervezetek számára is. Justh Gyula ennek kibontakozását már nem élhette meg, 1917. októberében 9-én Hungária szállóban hunyt el.

Az értekezés a pályakép bemutatásán túl Justh politikai felfogásának eszmetörténeti, ideológiai vizsgálatát is tartalmazza, s kitér tevékenységének a korszak meghatározó kérdéseire (egyházpolitika, választójog, nemzetiségi kérdés) keresztül történő áttekintésére is. Ennek eredményeként megállapítható, hogy Justh Gyula egyházpolitikai vita során véghezvitt fellépése (1893-1895) alapvetően meghatározta a reformjavaslat sorsát. Justh a liberális egyházpolitikai reform támogatását, mint a függetlenségi ellenzék hosszú évtizedek óta hangoztatott követelését elkerülhetetlennek tartotta. A polgári házasság bevezetését támogatva egyszerre tartotta fontosnak egyes egyházi jogosítványok (pl. anyakönyvezés) az államnak történő átadását és a vallás hitelveinek államtól való függetlenségét, tehát a feladatok elkülönítését. Ezzel a felfogással a következetes liberális jogértelmezés mellett állt és pártjának többségét is ennek követésére biztatta, amellyel hozzájárult a dualista korszak egyik legmodernebb reformjavaslatának a sikeréhez.

Ugyancsak meghatározó Justhnak a választójogi kérdésben képviselt álláspontja. A demokratikus célkitűzéseket is felvállaló korai függetlenségi politika örököseként az általános, egyenlő és titkos választójogot követelők táborába tartozott, amelynek hangsúlyozása a politikai frontvonalak tisztázása érdekében elkerülhetetlen volt, azonban reálpolitikusként tisztában volt azzal, hogy a jogosultak körének megtízszerezése rövidtávon végrehajthatatlan. Alapvetően szükségesnek tartotta a választói jogosultság teljes átalakítását, s ennek érdekében az addig meghatározó adócenzusos alap helyett a műveltségi cenzust kívánta előtérbe állítani. Az 1912 tavaszán papírra vetett elképzelésének a jogosultságot tekintve három rendezőelve nevezhető meg: 1. a korhatár, 2. az értelmi-műveltségi cenzus, 3. kiegészítésként pedig az adó-, vagy tulajdoncenzus, ill. egyéb követelmények (domicilium, betegsegélyező pénztári tagság, stb.). Ennek eredményeként 4,5 millió választókorú férfiből kb. 2,7 millió fő (a teljes népesség 15%-a) jutott volna választójoghoz, amely bőven megkétszerezte volna a választásra jogosultak számát. Tervezte a számarányokat tekintve a korszak legjelentősebb választójogi reformelképzelése volt.

A korkérdések terén vizsgált harmadik összefüggés a nemzetiségi kérdés volt. Ezen a téren kiindulópontként kell kezelni azt, hogy bár a nemzeti érdek és az ország területi épségének megőrzése Justh liberális nacionalista szemléletének alapvető sarokpontjai közé tartoztak, nem számított a nemzeti vagy a nemzetiségi politika szakértőjének. Mindazonáltal az 1910-1913 között hangoztatott és főként az általános választójog kapcsán értelmezhető nemzetiségi állás-

pontja megkerülhetetlen az életpálya áttekintésekor. Justh nyíltan sohasem kérdőjelezte meg a kiegészítés egyik alapmotívumaként értelmezhető egységes magyar politikai nemzet fogalmát, ill. az 1868-as nemzetiségi törvényt, több tekintetben mégis a klasszikus liberális nacionalista, ill. a magyar nemzetállami elképzelés határmezsgyéjén alakította ki álláspontját. Nemzetiségpolitikai kiindulópontja az az optimista általános polgári-nemzeti (alkotmányos, jogi, gazdasági) fejlődés volt, amely a modernizáció egyik legfőbb következményének éppen a nemzetiségek spontán asszimilációját tekintette és a folyamat végeredményeként a magyar (liberális) nemzetállam kiépítését várta. Várakozásaiban az állami függetlenség kiépülése (magyar hadsereg, külképviselet, önálló nemzetgazdaság, stb.), az alkotmányos polgári fejlődés (szabadságjogok, egyházpolitika, civil társadalom megszilárdulása, stb.) és a társadalmi reformok folyamatos szélesedése, elmélyülése (általános, egyenlő és titkos választójog, ingyenes népoktatás, stabil polgári középosztály kiépülése, a gazdasági társadalom megerősítése, stb.) elengedhetetlenül maga után vonja a nemzetiségek magyarosodását, a nemzetállam kiépülését. A függetlenségi párt 1909 novemberi kettészakadásának időszakától a Justh Gyula által vezetett (anya)pártban komolyan kezdtek foglalkozni a Román Nemzeti Párt kérdésével. Jól látható, hogy a Justh vezette függetlenségi párt nem voltak egységesek a kérdés kezelésében. A parlamenti többséggel történő szembefordulás a demokratikus általános választójog felkarolása mellett, egy a nemzetiségek irányába is nyitott – az addig képviselt hivatalos függetlenségi politikától viszonylag távol álló – álláspontot eredményezett. Justh nemzetiségpolitikai nyitása alapvetően az 1910 utáni politikájára általánosságban jellemző demokratizálódási vonulattal összefüggésben értelmezhető. Justh nemzetiségi elvei nem tértek el a korszakban uralkodó nemzeti liberális értékrend általános vélekedésétől, azonban szemléletének társadalmi nyitottsága a nemzetiségi állampolgárokat is be kívánta vonni a polgári szabadságjogok kibővítésének körébe. Justh programja tehát egyszerre kínálta az akkor érvényben lévő választójogi rendszer nemzeti korrekcióját, egyes régiókban a magyarság felülreprezentálását, s ezzel párhuzamosan – a kisebbségi pártok számára kikerülhetetlen – lehetőséget nyújtott a nemzetiségi választók számának nagyarányú növekedéséhez.

Végezetül Justh pályájának kortársi értékelése zárja az értekezést. A különböző szemléletű pályatársak közül a legkritikusabb Návay Lajos volt, aki a kezdeti jó viszonyellenére a széles társadalmi nyitás miatt messze eltávolodott Justh politikájától, s abban az ország jövőjére is nagy veszélyeket látott. Ezt követően kerül áttekintésre a Justh közvetlen hívének számító Beck Lajos által kialakított Justh kép, amely a politikus fő tevékenységét a népies politika körvonalában látja. Beck több évtized elteltével – a második világháború alatt született írásában – Justhot a századforduló legnagyobb politikusaik sorában tartja számon, s a Justh által 1910 után hangoztatott nemzeti demokrácia programjában érzekelte kitapintani a függetlenségi baloldali politikai jelentőségét és taktikájának hosszú távú igazolását. Az 1910 utáni szövetségesek részéről Jászi Oszkár, Bölönyi György, Kunfi Zsigmond és Ady Endre néhány írásának elemzésére kerül

sor. Justh tevékenységének értékelésekor mindannyian a hagyományos ellenzéki politikai céloktól a széles társadalmi érdekérvényesítés irányába történő elmozdulás jelentőségét emelik ki. Justról alkotott képükben fontos mozzanat a függetlenségi politikus szövetségesként történő ábrázolása. Ady, Justhról kialakított képe nagyban befolyásolta a későbbi történeti irodalmat is, ezért rövid tárgyalása elkerülhetetlen a politikusi életpálya feldolgozásakor.

Justh Gyula tevékenysége a függetlenségi politika alternatíva kereséseként értékelhető. Az általa képviselt függetlenségi vonulat túllépett a többségében kizárólag közjogi elveket felvonultató 48-as politika korlátain és a demokratikus választójog kérdésének felvállalásával egyértelműen a reformokat követelők táborához csatlakozott. Célkitűzése erősen rendszerkritikus álláspontnak tekinthető, amely azonban végkifejletében sem sorolható a szociáldemokraták vagy a polgári radikálisok tulajdon- és alapvető kulturálisviszonyokat is érintő politikai társadalmi, gazdasági rendszeralternatívát kidolgozó elképzelései mellé. Justh szerepvállalása mindvégig a liberális paradigma irányvonalán belül értelmezhető, s a demokratikus liberalizmus típusának feleltethető meg.

IV. Az értekezés tárgyában megjelent és közlésre elfogadott publikációk

Tanulmány lektorált tanulmánykötetben

1. *Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselőválasztásokon (1905, 1906, 1910).* In. *A Kárpát-medencei népek együttélése a XIX-XX. században.* Szerk. Egry Gábor-Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005. ISBN 963 9350583. 257-276. o.
2. *Három audiencia: Ferenc József és Justh Gyula találkozásai.* In. *Állam és Nemzet a XIX-XX. században.* Szerk. Bodnár Erzsébet-Demeter Gábor. Debrecen, 2006. 289-300. o.
3. *Tíz választás egy képviselő.* In. *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században.* Szerk. Bodnár Erzsébet-Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. ISBN 9789637504914. 190-202. o.
4. *A függetlenségi politika lehetőségei a dualizmus korában.* In. *Tollpróba.* Szerk. Demeter Gábor. Közlésre elfogadva.

Tanulmány lektorált szakmai folyóiratban

5. *A függetlenségi baloldal vezéralakja – Justh Gyula politikai pályája.* In. Történeti Tanulmányok X. (Acta Univ. Debr. Ser. Historica. LIV.) Szerk. Takács Péter. ISSN 12174602. Debrecen, 2002. 121-137. o.
6. *Debrecen parlamenti képviselői a dualizmus korában.* In. Debreceni Szemle 2003/4. Főszerk. Gunst Péter. ISSN 1218-022X. 532-547. o.
7. *A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége 1905-1910.* In. Múltunk, 2006/2. ISSN 0864960X. Felelős szerk. Sipos Balázs. 54- 92. o.
8. *„Ezerholdas” nemes vagy polgár? Justh Gyula társadalmi státusai és szerepkörei.* In. Történeti Tanulmányok XVI. (Acta Univ. Debr. Ser. Historica. LX.) Debrecen, 2009. Szerk. Velkey Ferenc. ISSN 12174602. 239-252. o.
9. *A liberális politikai útkeresés formái és lehetőségei Magyarországon a XIX–XX. század fordulóján.* In. Mediarium 2009 tavasz. Főszerk. Völgyesi Zoltán. ISSN 17890357. Közlésre elfogadva.

Szerkesztés, szöveggondozás, előszó, bevezető

10. *Szerkesztés, szöveggondozás, utószó (Jancsó Benedek).* In. Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor, 2004. ISBN 9639580015. 484. o. 463-471. o.
11. *Szerkesztés, szöveggondozás.* Asztalos Miklós: *A korszerű nemzeti eszme.* Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor KFT. 2004. ISBN 963958018X. 235. o.

Konferencia részvétel, referátum, előadás:

12. *Jelöltek, kerületek, választások.* A Kárpát-medencei népek együttélése a XIX-XX. században című konferencia. 2003. december 11-12. Budapest, Politikatörténeti Intézet.

13. *Három audiencia. Ferenc József és Justh Gyula találkozásai.* Állam és Nemzet című konferencia. 2006. március 31. Debrecen DAB Székház.
14. *Tíz választás egy képviselő.* Tradíció és modernizáció című konferencia. 2007. november 15. Debrecen DAB Székház.